

Mile Mamić

Zavod za jezik IFF, Zagreb

JURIDISCH-POLITISCHE TERMINOLOGIE — »KAMEN TEMELJAC« KNJIZEVNOJEZICNOG JEDINSTVA HRVATSKOG I SRPSKOG*

U prvoj polovici 19. stoljeća Hrvati su se našli pred veoma teškim i odgovornim zadatkom. Naime, od dva dobrim dijelom standardna jezika valjalo je izabrati jedan i učiniti ga književnim jezikom svih Hrvata.¹ Izbor je stjecajem okolnosti pao na hrvatski književni jezik na štokavskoj osnovici. Istodobno se u Srbiji odvija bitno drugačiji proces, a njegova se rezultanta slučajno podudarila s hrvatskim izborom. Srbi su morali napustiti dotadašnji svoj književni jezik, slavenorpski koji je bio razumljiv tek učenicim ljudima, i stvoriti književni jezik na narodnoj podlozi. Taj rez učinio je tvorac srpskoga književnog jezika na narodnoj osnovi — Vuk Stefanović Karadžić. A budući da je i ta osnova štokavska, dolazi do konvergentnog razvoja književnog jezika Hrvata i Srba. Takav razvoj osobito je mogao doći do izražaja pri radu na djelu *Juridisch-politische Terminologie* (kratica: JPT)², pogotovo što je to djelo rađeno zajednički, tj. u jednoj sekciji za hrvatsko-srpsko izdanje.³

Idejno ozračje među austroslavenskim narodima u to vrijeme ima dva oprečna obilježja: s jedne strane austroslavizam (Jan Kollár), koji vodi k stanovitom unitarizmu, i s druge strane individualizam, koji ističe nacionalnu kulturnu i jezičnu posebnost.

* To je referat održan na kongresu jugoslavenskih slavista u Novom Sadu, u rujnu 1988. godine.

¹ To je bitni zaključak koji proizlazi iz temeljite revalorizacije hrvatske književnojezične povijesti. Od brojnih radova marljivih hrvatskih slavista (Jonkea, Brozovića, Vincea, Katičića, Vončina i dr.) ističemo posebno: D. Brozović, *Standardni jezik, Matica hrvatska, Zagreb 1970*, Z. Vince, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, SNL, Zagreb 1978. i J. Vončina, *Jezična baština, Književni krug, Split 1988*.

² Puni naslov toga djela jest *Juridisch-politische Terminologie für die slavischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slavische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien. Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei. 1853*.

³ O cjelokupnoj organizaciji posla na tom rječniku opširno izvješćuje Šafařík u Predgovoru njemačko-češkom izdanju *Juridisch-politische Terminologie* (Beč 1850). Vidi o tom: M. Mamić, *Deutsch-slawisches Wörterbuch* i bečki dogovori, *Rasprave Zavoda za jezik IFF, 14, Zagreb 1988*.

U takvu ozračju zbiva se važan događaj u Habsburškoj Monarhiji. Godine 1849. u skladu s postrevolucijskim ustavnim načelom o jednakosti svih naroda odlučeno je da se i službeni list ima izdavati na svim jezicima Monarhije. Ta je odluka dovela austrijsko Slavenstvo pred veliku dilemu: koji su to literarno izgrađeni slavenski jezici i koliko ih ima u Monarhiji. Osnovan je odbor u kojem su bili vrsni filolozi, pravnici i drugi stručnjaci (Šafařík, Kollár, Miklošić, Ivan Mažuranić, Karadžić i dr.). Oni su dobili zadatak da što prije naprave Njemačko-slavenski rječnik pravno-političkih naziva. Voditelj čitava projekta bio je Šafařík. Nasuprot unitarističkom austroslavizmu, koji je odbačen kao neprovediva pobožna želja, prevladao je individualizam s dogovorenim načelom što većeg približavanja.⁴ Rječnik se je radio posebno za češki, poljski, ukrajinski, slovenski, hrvatski i srpski, a na temelju jednoga njemačkog predloška. Slovački se dakle ne pojavljuje posebno, nego se samo u češkom izdanju trebalo istaknuti gdje bi u slovačkom bilo drugačije. Hrvatski pak i srpski zbog velike sličnosti radili su se zajedno u jednoj sekciji, ali se u toku rada ipak vidjelo da su to dva književna jezika. Stoga je imenovan poseban urednik za hrvatsko izdanje (Dimitrije Demeter) i za srpsko (Božidar Petranović). Rječnik se ipak pojavio za južnoslavenske jezike Monarhije u jednoj knjizi, ali četverojezično. Na prvom je mjestu stajao njemački naziv, zatim je slijedio hrvatski latinicom, srpski ćirilicom i slovenski latinicom. Svaki je jezik odvojen točkom i zarezom.

U uskoj vezi s izradom toga rječnika je i Bečki književni dogovor, koji je na neki način i proizišao iz zajedničkoga rada na rječniku. Premda je djelo bilo globalno dovršeno prije Dogovora, smatralo se u serbokroaticisti prvim čedom toga Dogovora, jer je objavljeno, konačno dotjerano i uređeno kasnije. Naknadnim isticanjem Bečkoga književnog dogovora potkraj 19. stoljeća kao prvorazrednog događaja u stvaranju zajedničkoga književnog jezika za Hrvate i Srbe, dobiva i ovo djelo na svojoj vrijednosti kao kamen temeljac književnojezičnog jedinstva hrvatskog i srpskog. Kako je značenje Bečkoga književnog dogovora u novijoj slavistici temeljito demistificirano i općenito priznat njegov efemeran, slučajan, neobvezan i deklarativni karakter, valja nam i taj rječnik podvrći kritičkoj analizi i utvrditi značenje Dogovora pri izradi rječnika i koliko se taj rječnik stvarno pokazuje kao kamen temeljac književnojezičnog jedinstva hrvatskog i srpskog.⁵

⁴ Načelo što većeg međusobnog približavanja («... der Grundsatz der möglichst größten wechselseitigen Annäherung...») ističe Šafařík u spomenutom Predgovoru (vidi bilj. 3).

⁵ Danas je taj Dogovor sasvim demistificiran zahvaljujući brojnim radovima istaknutih slavista (Brozovića, Vinca, Katičića, Raguža, Pavla Ivića i dr.). Vidi o tome posebno: D. Brozović, Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Jezik, god. 33, br. 1, Zagreb 1985, str. 14, bilj. 41. i R. Katičić, Vuk Stefanović Karadžić i književni jezik u Hrvata, Jezik, god. 35, br. 2, Zagreb 1987, str. 44, bilj. 18.

Premda je kod nekih potpisnika postojala želja da se za hrvatski i srpski napravi potpuno jednak rječnik, želja se nije ispunila. To već Demeter ističe u Predgovoru rječniku ovako: »Prije svega moram sa žalošću napomenuti, da se nije mogla oživotvoriti želja, da se barem za hrvatsko i srbsko narječje sastavi podpunoma jednak nazovnik, jer srbski književnici privikli su nekim crkvenim i ruskim izrazima već na toliko, da se je bojati bilo, da bi se još za sada nagazilo na prevelik upor, ako bi ih sasvim odstranili...«⁶ Demeter ne osuđuje Petranovićev postupak, nego ga prihvaća kao sasvim normalan i razumljiv. Dalje u Predgovoru navodi i svoja odstupanja od Dogovora, ali ima mnogo odstupanja koja uopće ne spominje. Oni se dakle nisu slijepo držali Dogovora. Osim različitosti grafije (latinica : ćirilica), pravopisnih i drugih razlika, postoje brojne razlike u terminologiji, pa čak i za novije pojmove. Upravo začuđuje činjenica da ima tako puno razlika usprkos dobroj volji za zbližavanjem i idealnoj pretpostavci da se često radi o novim pojmovima koji tek trebaju dobiti svoj hrvatski i srpski izraz. Temeljitom analizom hrvatskoga i srpskog dijela rječnika možemo se osvjedočiti da u njima ima obilje zajedničkog, što je sasvim razumljivo jer im je zajednička štokavska osnovica, jer je rječnik većim dijelom zajednički napravljen i jer je postojala težnja za zbližavanjem. Nas ovdje upravo zanimaju, nasuprot tomu, tako velike razlike. Prije nego se upustimo u temeljitu analizu tih razlika, valja se prisjetiti nekih bitnih činjenica, koje se pritom ne smiju zanemariti.

I hrvatski i srpski leksik crpljen je najviše iz narodnoga jezika, pisane i usmene tradicije i kulturne nadgradnje, a u tom pogledu hrvatski i srpski nisu bili u jednakom položaju. Hrvatski je bio u povoljnijem položaju već time što je postigao prilično velik stupanj standardnosti, s relativno bogatom leksikografijom. Nije bilo bez značenja ni njegovo trodijalekatsko obilježje, pogotovo bogata kajkavska literarna tradicija, koja je za ono doba imala bitna obilježja standardnoga jezika (elastičnu stabilnost i funkcionalnu polivalentnost). Iz te složene i bogate tradicije raznim terminologizacijskim postupcima zaživjele su mnoge riječi u novoj, terminološkoj uporabi uz stanovite gramatičko-semantičke promjene. Takve pisane tradicije, kojoj bi u osnovi bio narodni jezik, Srbi nisu imali, jer narodni jezik kao osnovicu za književni upravo tada uvodi Karadžić. Osim toga, jezik običnog puka malo je mogao pomoći pri izradi sustavne pravno-političke terminologije. Za Karadžića purista bio je to prevelik zadatak, koji je nadilazio njegovu koncepciju književnoga jezika. Stoga je srpsko izdanje bilo povjereno mlađem, ali manje radikalnom Božidaru Petranoviću, koji je također bio za to da narodni jezik postane osnovom književnom jeziku, ali je mislio da se to mora postići evolutivnim putem, a ne naprećac, kako je to htio Karadžić. Petranović je izvrsno poznao bit jezika i imao veoma izgrađen smisao za jezičnu finoću. A takav njegov stav nije ga priječilo da posegne i za pretkaradžićevskom srpskom književnojezičnom tradicijom i iz nje crpi jezično blago. To će biti razlogom da u srpskom dijelu rječnika nalazimo tako puno rusizama, starocrkvenosla-

⁶ Demeterov Predgovor Juridisch-politische Terminologie, str. IV.

venizam, a mnogi su se od njih infiltrirali i u leksički fond suvremenog srpskog književnog i narodnog jezika. Zahvaljujući tome što je tako vrstan znalac stvarao srpsko pravno-političko nazivlje, nema u njemu toliko turcizama koliko bi ih inače bilo po Karadžićevu kriteriju da je dobro sve što postoji u narodnom govoru.

Valja istaknuti još i to da su hrvatski i srpski mogli međusobno posuđivati, pogotovo što se je radilo dobrim dijelom zajednički, u okviru jedne sekcije. Teško je utvrditi kvantitativne odnose tih posuđivanja i njihove smjerove, ali se može pretpostaviti, s obzirom na istaknute prednosti što ih je hrvatski jezik imao, da je on češće bio jezik davalac. Na takav zaključak upućuje i Milivoj Pavlović, pišući o Karadžićevoj suradnji na tom rječniku.⁷

Razmišljajući na temelju uvida u građu o temeljnim razlikama u hrvatskom i srpskom dijelu rječnika, a imajući na umu spomenute činjenice, pokušao sam utvrditi nekoliko osnovnih izvora tih razlika, nekoliko važnijih kategorija u kojima one više dolaze do izražaja. A to možemo postaviti u nekoliko točaka:

1. Različitoš književnojezične tradicije i kulturne nadgradnje.
2. Različitoš dijalekatske baze.
3. Različitoš odnosa spram jezičnom purizmu.
4. Različitoš u ekonomičnosti izraza.
5. Različitoš u tvorbi naziva
  - a. u distribuciji i frekvenciji sufiksa *-telj* i *-lac*,
  - b. u distribuciji i frekvenciji sufiksa *-nje*, *-ba* i *sl.* i
  - c. u upotrebi prefiksa *su-* i *sa-*.

Sad ćemo svaku točku razmotriti napose i navesti nekoliko primjera koji je osvjrtljuju.

1. Različitoš književnojezične tradicije i kulturne nadgradnje

Za njem. Schand-Bühne hrvatski i srpski imaju riječ *sramotište*, ali hrvatski ima još i riječ *trlica*, i to na prvome mjestu. Prema podacima u Akademijinu rječniku ta je riječ dosta potvrđena od 17. stoljeća, i to samo u hrvatskim izvorima. Stoga je razumljivo da je Demeter uzeo tu riječ i dao joj prednost.

Za njem. Kanzler hrv. ima *pečatnik* a srp. *kancler*. Prema podacima iz Akademijina Rječnika riječ *pečatnik* u značenju pod a. (tj. onaj koji pečati pečatom, državni ili crkveni visoki službenik) potvrđena je dosta (Bella, Jambrešić, Stulli, Della Costa i hrv. dio JPT) u hrvatskoj pisanoj tradiciji. Stoga je bilo sasvim normalno da je Demeter uzme u rječnik.

Za njem. Einfluß (Wirkung) hrv. ima *učinak* a srp. *dějstvo*. U Akademijinu Rječniku pod *dějstvo* stoji da nije narodna riječ i da dolazi u

⁷ Milenko (greškom umjesto Milivoj) Pavlović, Saradnja Vuka Stefanovića Karadžića na terminološkom rečniku iz 1853. god., Filologija, 4, Zagreb 1974, str. 134.

knjigama pisanim crkvenim iil mješovitim jezikom. Kako je ta riječ u srpskoj tradiciji bila normalna, Petranović ju je uzeo u rječnik. To isto vrijedi za *hodatajstvo* (pored *molba za koga* za njem. Fürsprache, hrv. *molba, govorenje za koga*), *snabděvaně* (za njem. Versorgung, hrv. *oskbra*), *pri-težaně* (za njem. Besitz, hrv. *posjed*), *sobstvenik'*, *sobstvenica* (za njem. Eigentümer, Eigentümerin, hrv. *vlastnik, vlastnica*) i mnoge druge. Mnoge od tih riječi potječu iz pretkaradžičevske srpske tradicije, nalaze se i u Kurzböckovu rječniku, preživjele su Karadžičev purizam i ušle u moderni srpski jezik.

2. Različitosť dijalekatske baze

Osim štokavske osnovice, koja je zajednička hrvatskom i srpskom, hrvatski se jezik oslanja i o svoje dijalekte, posebno kajkavski, i iz njih crpi leksičko blago.

Za njem. Bestehler hrv. ima *kraljivac* (tat), srp. *kradljivac*, a slov. *tat*.

Za njem. Diebin hrv. ima *kradljivica* (*tatica*), srp. *kradljivica*, *lupežica*, a slov. *tatica*.

Za njem. Diebstahl hrv. ima *kragja* (*tatbina*), srp. *krađa*, *lupežstvo*, a slov. *tatvina*.

Za njem. Woche hrv. ima *nedjelja dana* (*sedmica, tjedan*), srp. *nedělja dana*, a slov. *teden*.

Riječi *tat*, *tatica*, *tatbina*, *tjedan* obilno su potvrđene u hrvatskih kajkavskih pisaca. Stoga su ušle u hrv. dio rječnika, srpski ih nema, a slovenski ima. Odatle su potekle riječi *natjednica* (Wochen-Lohn), *tjednik* (Wochen-Blatt) i mnoge druge, koje su nastale na kajkavskoj podlozi, ušle u rječnik i postale obične riječi u suvremenom hrvatskom književnom jeziku.

3. Različitosť odnosa spram jezičnom purizmu

Ovdje valja napomenuti da pod purizmom razumijemo otpor stranim riječima i njihovo zamjenjivanje domaćima. Takav je purizam bio trajno obilježje hrvatskoga književnog jezika, a u 19. stoljeću dosegao je vrhunac. Na temelju građe u rječniku Juridisch-politische Terminologie jasno se pokazuje da je purizam u hrvatskom bio puno jači nego u srpskom i slovenskom.⁸ Upravo iz odnosa spram purizmu proizlazi golema većina razlika između hrvatskoga i srpskoga nazivlja u rječniku. Evo nekoliko primjera:

⁸ Više o tome: M. Mamić, Hrvatski, srpski i slovenski jezični purizam u rječniku Juridisch-politische Terminologie, Rasprave Zavoda za jezik IFF, 10—11, Zagreb 1985.

Njemački	Hrvatski	Srpski
Senat	starovjeće	senat'
Revers	uzpisje	revers'
Regent	vladar	monarh'
Fond	zaklada	fond'
Majorat	bližerodstvo	majorat'
Marschall	domovnik	maršall'
Estaffette	hitnica	štafetta
Monarch	jednovladac	monarh'
Decret	odlučnica	dekret'
Taxe	odredbina	taksa
Firma	tvrtka	firma
Fanatismus	zanešenstvo	fanatizm'

Ima također dosta primjera u kojima i srpski ima domaću riječ, ali često kao sinonim uz stranu.

4. Različitost u ekonomičnosti izraza

Ima obilje primjera u rječniku gdje u hrvatskom stoji jednočlani naziv, a u srpskom pak višečlani ili opis. Obrnuti su slučajevi vrlo rijetki. To povećava ekonomičnost hrvatskih naziva, što je svakako i kao terminologizacijski postupak sasvim u skladu sa zahtjevom za jezgrovitošću i sažetošću izraza. I ovoj kategoriji pripada velik broj razlika u hrvatskom i srpskom pravno-političkom nazivlju. Radi ilustracije navest ćemo samo nekoliko primjera:

Njemački	Hrvatski	Srpski
Schatz-Schein	blagovnica	blagarna cedulja
Aerarial-Gebühr	blagajna	pristojbi za državnu blagajnicu
Zoll-Pflicht	carinovnost, dužnost plaćati carinu	dužnost' plaćati carinu
Schuld-Wesen	sve što se tiče dugova (dužanstvo)	sve što se tiče dugova
Estaffetten-Gebühr	hitna	pristojbina za štafetu
Expropriation	izvlastba	lišenje svojnosti
Erwerbs-Steuer	tečevnina, zaslužnina	porez' na tečenje
Kauf-Brief	kupovnica, tržbenica	kupovno pismo
Ohrenzeuge	uhočulac	svjedok', čuvši svojim ušima
Feld-Zeugmeister	topovnik	general topništva

5. Različitost u tvorbi naziva

Ima dosta pojedinačnih tvorbenih razlika između hrvatskih i srpskih naziva u rječniku. Ovdje ćemo razmotriti tri skupine u kojima se često javljaju razlike.

a. u distribuciji i frekvenciji sufiksa *-telj* i *-lac*

I hrvatski i srpski dio rječnika imaju sufiks *-telj* i *-lac* u svojem inventaru, ali je njihova distribucija, a time i frekventnost, različita. Zanimljivo je da je sufiks *-telj* u srpskom dijelu puno češći nego u hrvatskom, što se objašnjava utjecajem ruskoga i pretkaradžičevske srpske tradicije. Evo nekoliko primjera:

Njemački	Hrvatski	Srpski
Vertheidiger	branitelj	branitelj'
Translator	prevoditelj	prevoditelj'
Hörer	slušalac	slušatelj'
Regent	vladalac	vladatelj', vladar'
Verbots-Werber	molilac za ustavu	molitelj' za ustavu
Beschädiger	oštećilac	oštećitelj', oštećilac'
Anmelder	prijavilac	prijavitelj', prijavilac'
Beschwerde-Führer	žalitelj, žalilac, utočnik	žalitelj', utočnik'

b. u distribuciji i frekvenciji sufiksa *-nje*, *-ba* i *sl*.

Ne postoji razlika u inventaru sufikasa za glagolske i odglagolske imenice, ali je dosta razlike u njihovoj distribuciji i frekventnosti. Tako npr. Petranović preferira sufiks *-nje*, što je svakako preciznije želi li se označiti proces, a Demeter umjesto *-nje* često ima *-ba*, *-a* ili koji drugi, čime ponekad gubi na jednoznačnosti izraza, ali je prikladniji za izvođenje. Evo nekoliko primjera:

Njemački	Hrvatski	Srpski
Suppliment	dopunitba	dopuněně
Excess	izgredak	izstuplěně
Extabulation	izknjižba	izpisaně, izknjiženě
Schadloshaltung	obezšteta	obezštećeně
Entlastung...	opravda	opravdaně
Gebrauch	poraba	upotreblěně
Installation	učastba, uvedba u čast	uvođeně u čast, zvanije
Gewalt-Mißbrauch	zloporaba vlasti	zloupotreblěně vlasti

c. u upotrebi prefiksa *su-* i *sa-*

Ovdje se radi o imenicama koje se tvore prefiksom *su-* ili *sa-*. Hrvatski uvijek ima prefiks *su-* (čak i u riječi *suučestnik*), a srpski redovito ima *sa-*, iznimno *su-*. U tom ima obilje razlika između hrvatskog i srpskog nazivlja, koje su uglavnom ostale i do danas. Evo nekoliko primjera:

Njemački	Hrvatski	Srpski
Mit-Schuld	sudug	sadug'
Mit-Schuldner	sudužnik	sadužnik'
Mit-Bürger	sugragjanin	sagrađanin
Mit-Schuldiger	sukrivac	sakrivac'
Mit-Genosse	sudijonik, suučestnik, drug u čemu	saučastnik', drug' u čemu
Straf-Genosse	sukaznenik	sukaznenik'
Diebs-Genosse	sukradljivac (sutat)	sukradljivac'

Osim razlike u prefiksu ima u ovoj kategoriji dosta izvedenica i s razlikom u osnovnoj riječi: suposjednik — sapritežatelj', suvjerovnik — savěřitelj', suvladar — savladnik' itd.

Na temelju svega toga možemo zaključiti da se na rječniku Juridisch-politische Terminologie očituju tek neke rubne crte Bečkoga književnog dogovora. Rječnik nije čedo toga Dogovora jer je velikim dijelom nastao prije njega a usavršavan i redigiran kasnije. On nikako ne potvrđuje deklarativno književnojezično jedinstvo hrvatsko i srpsko. Analiza različitih terminoloških rješenja u njegovu hrvatskom i srpskom dijelu nedvojbeno upućuje na supostojanje dviju živih tradicija, dviju kultura i sociokulturnih sredina. Brojni dubletni nazivi samo su prividni sinonimi. U praksi se upotrebljava samo jedan lik, i to onaj, naravno, koji je primjereniji dotičnoj zajednici. Toga su bili svjesni članovi odbora kada su već krajem 1849. godine odlučili da se hrvatski i srpski ne samo zbog različitosti pisama nego i zbog drugih okolnosti podijele u dva literarna kruga i posebno obrade. Juridisch-politische Terminologie nije dakle nikakav kamen temeljac književnojezičnog jedinstva hrvatskog i srpskog, nego naprotiv prva pojava na evropskoj sceni tih dvaju vrlo srodnih i sličnih slavenskih jezika. U tom se rječniku prvi put hrvatski i srpski pojavljuju usporedo u jednoj knjizi, zajedno s njemačkim i slovenskim.

ZUSAMMENFASSUNG

JURIDISCH — POLITISCHE TERMINOLOGIE — EINE GRUNDSTEIN DER KROATISCHEN UND SERBISCHEN SPRACHEINHEIT

In der Arbeit untersucht der Autor den kroatischen und serbischen Wortschatz und ihre Verhältnisse im Wörterbuch Juridisch-politische Terminologie (Deutsch-kroatische, serbische und slovenische Separat-Ausgabe. Wien 1853). Da dieses Wörterbuch eine lange Zeit für eine Grundstein der Einheit der kroatischen und serbischen Literatursprache galt, wird im Aufsatz ein erstaunender Unterschied zwischen der kroatischen und serbischen Terminologie hervorgehoben, auch bei den neuen Begriffen, wo diese Einheit besonders zum Ausdruck kommen konnte. Es werden einigen wichtigsten Kategorien der Unterschiede angeführt und ihre Ursachen erklärt. Zum Schluß wird gezeigt, daß dieses Wörterbuch, trotz der deklarativen Einheit der kroatischen und serbischen Literatursprache, mehr ihre Individualität als ihre Einheit beweist. In diesem Wörterbuch erscheinen zum ersten mal in einem Werk zusammen diesen zwei ähnlichen aber auch unterschiedlichen slawischen Literatursprachen.